

19. YÜZYIL TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNDE İŞLETME EĞİTİMİ

Ahmet Sait ÖZKUL *

ÖZET

Türkiye’de günümüz işletme eğitimi anlayışına yakın sayılabilecek anlayışa sahip yükseköğretim kurumları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu okullar Batılı anlamda eğitimin benimsendiği ve Sanayi Devrimi sonrası koşullara uygun eğitimin verilmeye başlandığı kurumlardır. Bu yükseköğretim kurumları arasında ilk göze çarpan kurum “ilk işletme okulu” olarak bilinen ve 1883 yılında kurulan “Hamidiye Ticaret Mektebi”dir. Bu tarihten önce Mülkiye Mektebi, Darülfünun gibi yükseköğretim kurumlarında doğrudan işletmecilik bilgisi ve işletme yönetimi ile ilgili olmasa da yönetim, iktisat ve muhasebe ile ilgili eğitim verilmiştir. Bu çalışmada, işletme bilgisine/bilimine doğrudan ve/veya dolaylı katkı sağlayan 19. Yüzyıl yükseköğretim kurumları “işletme eğitimi” açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *İşletme Eğitimi, Türkiye’de Yükseköğretim, İşletme Eğitimi Tarihi, Hamidiye Ticaret Mektebi.*

BUSINESS EDUCATION OF 19th CENTURY IN TURKISH HIGHER EDUCATION

ABSTRACT

Higher education institutions, which could be considered to have an understanding of business education close to today’s, emerged after the second half of the 19th century in Turkey. Those schools were the institutions, in which Western education approach was adopted and the education convenient to conditions of post Industrial Revolution period was provided. Among those higher education institutions, the first notable one is Hamidiye Ticaret Mektebi (Hamidiye School of Commerce), known as “the first business school” and established in 1883. Before this date, even if it was not directly related with business knowledge and management; administration, economics and accounting were given at the schools like Mulkiye Mektebi, Darulfunun. In this study, higher education institutions of

* Öğretim Görevlisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, 32100, Isparta, Türkiye, ahmetsaid@gmail.com

19th century which made a direct and/or indirect contribution to business knowledge/science, are handled in the sense of “business education”.

Key Words: *Business Education, Higher Education in Turkey, History of Business Education, Hamidiye Ticaret Mektebi.*

GİRİŞ

İşletme eğitimi, öğrencilere, iş dünyası/işletmecilik/işletme ile ilgili temel esasları, teorileri ve süreçleri öğretmeyi içermektedir. Günümüz iş dünyasında gerek özel gerek kamuda olsun, çalışan bireylerin ihtiyacı olan bilgileri ve yöntemleri içeren bir eğitimidir. Orta düzey yöneticilerinden astlara, teknik düzeyde çalışanlardan stratejik düzeyde bulunanlara kadar herkesin işletme eğitimi alması önem arz etmektedir. İşletme eğitimi içerisinde organizasyonları anlayabilme, yorumlayabilme ve yönetebilme bilgisi verilmektedir. Bununla beraber işletme eğitiminde hangi işte veya mevkide olursa olsun çalışan kişilere değerler ve bakış açısı kazandırma süreci söz konusudur.

İşletme eğitimi örgütlerin hedefleriyle paralel olarak sektörde ihtiyaç duyulan konularda bireyler yetiştirmeyi ve bireylerin olaylar ve olgular karşısında karar verebilme, sorgulayabilme ve çözüm üretebilme yeteneklerini geliştirmesini amaçlamaktadır. İşletme eğitiminin amaçları arasında örgütteki sorunları çözmeye, planlama yapabilme, takım çalışmasına katkı olabilme, birlikte çalıştığı/sorumluluğu altında olan bireyleri örgütleyebilme, koordine edebilme ve denetleyebilme gibi özelliklere sahip yönetici adaylarını yetiştirmek de vardır. Bununla beraber işletme eğitiminde sadece iş hayatının temel kavramları hakkında teorik bilgiler bulunmamakta günün koşullarına yönelik gerçekçi yaklaşımlar, pratik eğitimler ve uygulamalar da bulunmaktadır.¹ İşletme eğitimi veren okulların amaçları “*iş hayatında sorumlu mevkilere*”, “*iş alanındaki mesleklere*” eleman yetiştirmektir.² Ayrıca işletme eğitimi veren okulların iki misyonu olduğu söylenebilir. Birincisi uygulama dünyasında çalışacak olan iş insanlarını gerçek dünya için eğitmek, ikincisi de araştırma yaparak *işletme ve yönetim alanında bilgi birikimini artırmaktır.*³ Bu nedenle günümüzde sadece işletme öğrencilerinin değil, kamu ve özel sektördeki yöneticilerin, idari personelin

¹ Özgün Yılmaz, “İşletme Mezunlarının İş Hayatındaki Yeri ve İşletme Eğitimi Arasındaki İlişkinin Analizi: 1000 Büyük Sanayi Kuruluşunun İşletme Mezunlarından Beklentileri Üzerine Araştırma”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008, s. 2.

² Şan ÖZ-ALP, Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri ve İşletmecilik Eğitimi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 77.

³ Özgün Yılmaz, a.g.e., s. 3.

işletme eğitimi almasının örgüt açısından olumlu sonuçlar meydana getireceği düşünülmektedir.

TÜRKİYE’DE YÜKSEKÖĞRETİMDE İŞLETME EĞİTİMİ

Türkiye’de; belirli bir eğitim ve öğretim sistemi dâhilinde faaliyet gösteren, yerleşik bir kurum kültürüne sahip olan, toplumun fakat özellikle devletin nitelikli insan ihtiyacını karşılamak için örgütlediği ilk yükseköğretim kurumları “*klasik dönem*” olarak ifade edilen 15-16. yüzyılda görülmektedir. Bu kurumlardan ilki *Medrese* diğeri ise *Enderun Mektebi*’dir. Dönemin şartları bu iki kurumun yükseköğretim felsefesine uygun olarak örgütlenmesini gerektirmiştir. Bu kurumlar o dönem için daha çok devletin bünyesinde ve denetimindeki yükseköğretim kurumları olarak eğitim ve öğretimlerini icra etmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde “*Batılılaşma*” hareketlerinin hızlandığı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ortalarından sonra ise, Türkiye’de açılan yükseköğretim kurumları daha çok Fransız eğitim modelini benimsemişlerdir. 19. yüzyılda kurulan çoğu yükseköğretim kurumu birkaç kez açılıp kapanmış, bazıları varlıklarını sürdürmemiş, bazıları ise ders programları, okulun adı ve akademik nitelik açısından değişime uğrayarak varlıklarını 20. yüzyılda da devam ettirmişlerdir. 19. yüzyılda Türkiye’de yükseköğretimdeki gelişmeler, Sanayi Devrimi sonrasında oluşan sosyo-ekonomik koşullara uyum sağlamaya ve eski gücüne kavuşmaya çalışan Osmanlı Devleti’nin eğitim kurumları açısından Avrupa’yı yakalama çabası içinde olduğunu göstermektedir. Özellikle 19. Yüzyıl yükseköğretim kurumlarının hem kuruluşlarındaki amaçlar açısından hem de uzun dönemde müfredatlarında yapılan değişiklikler açısından incelenmesi sonucunda bu çaba açıkça görülmektedir.

İşletme ile ilgili eğitim veren bazı yükseköğretim kurumları da Fransa’daki “*Grandes Ecoles*” yapılanmasından etkilenecek kurulmuştur. 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi, ticaret merkezlerinde oluşan “*Ecole des Hautes Etudes Commerciales*” yapılanmasından ve özellikle de Paris Ticaret Okulu’ndan esinlenerek kurulmuştur.⁴ Devletin “idareci” sorununu çözmek için 1859 yılında kurulan⁵ ve 1877 yılında itibaren de yükseköğretime geçen Mülkiye Mektebi’nde, Paris Serbest Siyasi İlimler Okulu (*Ecole Libre des Sciences Politiques*) etkisi görülmektedir.⁶ İşletme eğitimi amacı gütmeyen fakat amacı Darülfünununun ders kitaplarını ve halkın eğitimi için telif/tercüme yoluyla kitap hazırlamak olan ayrıca Türkiye’nin

⁴ Kemal Gürtüz, *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim, Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, ÖSYM Yayınları, 2001-4, Ankara, 2001, s. 74-77, 296.

⁵ Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968,1969, s. 25, 26, 113-115, 121.

⁶ Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken, “İşletme İktisadı: Türkiye’de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü”, Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panaromasi, Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.232.

ilk bilim akademisi olarak kabul edilen⁷ Encümen-i Daniş de Fransız İlimler Akademisi örnek alınarak kurulmuştur.⁸ Bu durum 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yükseköğretim kurumları ve bu kurumların arkaplanında bilgi üreticisi olan mekanizmaların Fransa'dan etkilendiğini göstermektedir.

Fransız modelinin Türkiye'yi etki altında tuttuğu dönemden sonra I. Dünya Savaşı yıllarında başlayan Türk-Alman ilişkileri ile yükseköğretimde özellikle Darülfünun kanalıyla gelişen Alman etkisi görülmeye başlamıştır. Alman öğretim elemanlarının Türkiye'ye toplu halde ilk geliş tarihi olan 1914-15'li yıllardaki gelişlerinden çok ikinci geliş tarihleri olan 1930'lu yıllar Türkiye'de yükseköğretimde özellikle de "işletme" alanında bilimselleşmenin başladığı yıllardır.⁹ 1930'lu yıllar öncesinde Hamidiye Ticaret Mektebi dışında, yükseköğretimde doğrudan "işletme eğitimi" vermek adına olmasa da birçok kurumun ders programlarında "işletme ile ilgili dersler" görülmektedir. Örneğin, devlete yönetici ve memur yetiştirmek için açılan Mülkiye Mektebi, özellikle işletmenin "yönetim" konusuyla ilgili olarak birçok dersi bünyesinde barındıran bir kurumdur. Bununla beraber Darülfünun, ilk açıldığı tarihten itibaren yeni tanınmaya başlanan "iktisat" konularını gündemine almıştır. Bâb-ı Defterdarî ve Mekteb-i Fünûn-u Maliye gibi okullar da işletme ile ilgili olan "muhasabe" bilgisinin öğrenilmesi ve yeniden üretilmesi için ders programlarında/eğitimlerinde azımsanmayacak bir birikim vücuda getirmişlerdir. Yine Hukuk Mektebi'nde "işletmenin ve ticaretin hukukî boyutu" ile ilgili dersler gösterilmiş aynı zamanda hem Mülkiye Mektebinde hem de Hukuk Mektebinde gösterilen "idare hukuku" dersleri ile işletmenin "yönetim" boyutuna katkı sağlandığı söylenebilir. Bu konuda Mehmet Oluç'un fikri ve bakış açısı işletme bilgisinin gelişimine çok geniş bir yelpazeden bakmayı teşvik etmekte ve özetlemektedir. "Bu mekteplerden her birinde şu veya bu ad altında işletme pratiği veya tekniği ile dolaylı veya dolaysız olarak ilgili bir kısım konuların eğitimi yapılmıştır. Bu bakımdan, bugünkü anlamda bilinçli bir işletmecilik eğitimi sözkonusu olmamakla beraber, denebilir ki 1825'ten başlayarak açılan çeşitli okullarda; **İktisat**,

⁷ Encümen-i Daniş'in "akademi" olup olmadığı ve Fransız İlimler Akademisi'nden ne derece etkilendiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Detaylı Bilgi İçin; Fatih Arslan, "Encümen-i Daniş ve Osmanlı Aydınlanması", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2009, Cilt: 6, Sayı: 11, s. 433., Ahmet Karaçavuş, "Richard L. Chambers'in 'The Encümen-i Daniş and Ottoman Modernization' adlı Makalesinin Değerlendirme ve Çevirisi", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: IX, Sayı 2, İzmir, 2009, s. 137.

⁸ Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, 1. Cilt İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2009, s. 49-61.

⁹ Behlül Üsdiken, "Türkiyede İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi 1930-1950", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yayın Tarihi: 2003 Sayı: 1 Cilt: 58, s. 119.

*Muhasebe, Ticaret Hukuku, Ticarî Aritmetik ve İdare ile ilgili bilgilerin öğretimine gidilmiştir.*¹⁰

İşletme alanının genel/pratik anlamda bilgi birikimine yardımcı olan ve akademik boyutuna katkı sağlayan kurumların “eğitim programları” açısından incelenmesi işletme-işletmecilik düşüncesinin kökenlerini bir nebze kavramak açısından faydalı olacaktır.

İŞLETME İLE İLGİLİ EĞİTİM VEREN KURUMLAR

Türk Yönetim Tarihi’nde Klasik Osmanlı döneminde devletin bürokratik yapılanması Mülkiye-İlmiye-Seyfiye-Kalemiye şeklindedir.¹¹ İlmiye sınıfının eğitildiği yer “Medrese”, Kalemiye sınıfının eğitildiği yer “Medrese/Tekke/Konaklar”¹², Mülkiye ve Seyfiye sınıfının eğitildiği yer ise dünyanın en eski idare okullarından biri olan “Enderun Mektebi” idi. Devletin yönetimine katılan dört sınıftan her biri belirli şartlara göre, özellikle küçük yaşlarda alınır, uzun bir adaylık dönemi geçirdikten sonra ve ilgili sınıf için gerekli donanımı kazandıktan sonra o sınıfın yüksek seviyede görev yapabilirlerdi. Bu durum devletin yönetim hizmetlerinin en alt seviyesinden en üst seviyesine kadar bir çok basamağında daha çok ustalık-kalfalık-işbaşında eğitim sistemine benzer bir “yönetim eğitimi” verildiğini göstermektedir. Ayrıca devletin yönetimine katılacak her düzeydeki yöneticilere, zamanın ahlak, felsefe, din ve edebiyat bilgileri de verilmeye çalışılmıştır.¹³

MEDRESELER VE İŞLETME EĞİTİMİ

İlmiye ve Kalemiye sınıfının özellikle de İlmiye sınıfının eğitildiği kurum olan medreselerde klasik dönemde doğrudan işletme eğitimi dair bir eğitim verildiği görülmemektedir. Fakat “medrese eğitimi, ilmiye sınıfının, din görevlisi, yargı organı, medrese hocası (müderris) olarak yükleneceği işlevler için gerekli bilgi, değer ve normları aktaran bir seçkinler eğitimi niteliğindedir.”¹⁴ Nitekim medreselerde klasik dönemde verilen eğitimle ilgili olarak Doktor Fekete’nin Osman Ergin’e yazmış olduğu 22 Eylül 1938 tarihli mektupta aynen şu ifadeler geçmektedir. “Din ile mahkeme ve idare-i mülkiye adamları tahsillerini bu medreselerde görüyorlar ve bu mesleklerde ancak buradan yetişen talebeler kullanılıyordu.” Bu ifadeler *Török Defterek* (Türk Defterleri) adında Macaristan’daki Osmanlı Vakfiyelerini anlatan bir kitabın önsözünde de

¹⁰ Mehmet Oluç, “Türkiye’de İşletmecilik Öğretiminin Tarihçesi”, *Sevk ve İdare Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 63, Kasım 1973, s. 10.

¹¹ Vahdettin Aydın, “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl: 2003, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 313.

¹² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 27, 28.

¹³ Mehmet Oluç, a.g.e., s. 9.

¹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 6.

mevcuttur. Aynı mektupta eski medreselerde Riyaziyat (Matematik), Hukuk ve Felsefe derslerinin verildiği ifade edilmektedir.¹⁵

Klasik dönemde genel kabul görmüş ilim tasnifleri içinde “*İktisat*” ilminin karşılığı “*İlm-i Tedbir-i Menzil*”¹⁶ olarak görülmektedir. Bu tasnifi böyle yapmış olan medrese kökenli meşhur ilim adamları Kınalızade Ali Efendi ve Taşköprüzade'dir. Onlara göre; İlm-i Hikmet (Felsefe) iki ana başlığa ayrılmakta, birinci başlığı Hikmet-i Ameliye, ikincisi de Hikmet-i Nazariye'dir. Hikmet-i Ameliye içinde yer alan üç alt başlık ise İlm-i Ahlak, *İlm-i Tedbir-i Menzil* ve İlm-i Tedbir-i Medine olarak ifade edilmektedir.¹⁷

Osmanlı'daki yönetim kademesinin bir kısmını fakat daha çok ilim adamlarını yetiştiren kurum olan medreselerin doğrudan yönetici yetiştirme gibi bir misyonu görülmemektedir. Fakat din, hukuk ve devlet adamlarının medreselerde tahsil görenlerden seçildiği yönündeki ifadeler medreselerin klasik Osmanlı döneminde devletin yönetim kademesi için gerekli insan kaynağı ihtiyacının bir kısmını karşıladığını göstermektedir. Ayrıca Kınalızade Ali Çelebi gibi medrese kökenli ilim adamının iktisat ve/veya yönetim bilgisine dair günümüz sosyal bilimlere için de önemli bilgileri bünyesinde barındıran Ahlâk-ı Alâî'yi 16. yüzyıl Osmanlı devlet ve toplumuna sunması önemlidir. Çünkü bu ve benzeri eserlerde işletme, iktisat, yönetim ve davranış bilimlerine yönelik, yoruma ve incelemeye açık konular olduğu yapılan araştırmalarla günden güne ortaya çıkmaktadır. Eski medreselerin ders programlarına bakıldığında işletme eğitimiyle doğrudan olmasa da dolaylı yönden ilgili derslerin bulunduğu söylenebilir. Çünkü eldeki bilgiler eski medreselerde özellikle “Fıkıh (İslam Hukuku)” dersinin önemli bir yer tuttuğunu ve müderrislerin 1470-1603 yılları arasında en çok “hukuk” konusunda eserler yazdıklarını göstermektedir.¹⁸ Islahat Fermanında

¹⁵ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, 1. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 101.

¹⁶ İlm-i Tedbir-i Menzil günümüz Türkçesiyle “Ev Yönetimi Bilgisi” veya “Ev Yönetimi Bilimi” olarak ifade edilebilir. İktisadi düşünce tarihçisi H. W. Spiegel “İktisat bilimi” karşılığı olarak kullanılan “*Economics*” kelimesinin Yunanca kökenli olduğunu ve Aristo'nun Politika adlı eserinde “*Oikonomia*” terimini hane halkı (veya ev) yönetimi anlamında kullandığını belirtmektedir. “*Oikonomia*” ile “*Economics*” arasındaki ilişkiden hareketle “*İlm-i Tedbir-i Menzil*” ile çağdaş sosyal bilimlerden olan “*İktisat*” arasında terminolojik bir ilişki kurulabilir. Detaylı Bilgi İçin: Sabri Orman, “İlm-i Tedbir-i Menzil Oikonomia ve İktisat”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ezel Erverdi (Proje ve Yayın Sorumlusu), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1. Cilt, Ankara, Aralık 1992. (http://www.athgm.gov.tr/upload/mce/eskisite/files/kutuphane_11_sosyokulturel_degisme_sureci_nde_turk_ailesi_1.pdf, Erişim Tarihi: 10-07-2012)

¹⁷ Kınalızade'nin ifadesiyle, “*İlm-i tedbirü'l menzil bir ilimdir ki anınla (onunla) ehl-i menzil (ev ahalisi) arasında nizam u (ve) intizam ve vech-i layık üzerine ma'aş eylemeğin keyfiyeti bilinir.*” (Ev yönetimi, aile bireyleri arasında düzenli ve insana layık bir şekilde yaşama/geçim sağlama/geçim bilgisi veren bir ilimdir.) Detaylı Bilgi İçin: Mustafa Koç, Ahlâk-ı Alâî-Kınalızade Ali Çelebi, Klasik yayımları, Birinci Basım, İstanbul, 2007, s. 325-476.

¹⁸ Fahri Unan, Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 337, 378-379.

(1856) da geçen “...ticaret ve cinayet davaları...”¹⁹ ifadesi ticaret ilişkilerinin hukukta önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Sonuçta klasik dönem ve sonrasında medreselerdeki hukuk eğitimi içerisinde ticarete dair bilgilerin verildiği anlaşılmaktadır.

Medreseler, Tanzimat'a (1839) doğru gelindiğinde, devletin yenileşme hareketlerinin etkisiyle birlikte eğitim de modernleşmeye başlamış ve mekteplerden etkilenmiştir. Bunun sonucunda yeni medreselerde, az da olsa, “İlm-i İktisat, İlm-i Mali”²⁰ dersleri okutulmaya başlanmıştır. Yine 1914-15 yıllarına ait programda “Malûmat-ı İktisadiye”²¹ adında bir ders görülmektedir. 19. ve 20. yüzyılda medreselerin eğitim kalitesi açısından mekteplere benzemeye çalışırken *İktisat* ve *Maliye* gibi dersleri programlarına alması, bu ilimlerin popülerleştiğini ve modernleşmede bir ölçüt konumuna geldiklerini göstermektedir.

ENDERUN MEKTEBİ VE İŞLETME EĞİTİMİ

Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin askerî (seyfiye) ve sivil (mülkiye) idarecilerinin yetiştirildiği bir okuldu.²² Burada eğitim görenler saray içinde veya dışında görevlendirilmekteydi. Devlet, bürokratik sınıfı yetiştirme ve bürokrasiyi yeniden üretme işini Enderun Mektebi ile gerçekleştirilmekteydi.²³

Enderun Mektebinin Fatih Sultan Mehmet tarafından açıldığı kabul edilmektedir. Enderun'da ilk zamanlarda devşirmeler, yabancılar ve rehine olarak İstanbul'a getirilen hükümdar çocukları eğitim görmekteydi. Başlangıçta Enderun'un talebeleri Acemioğlanlardan seçilirdi. Fakat daha sonra Türkler de Enderun'da eğitim görmeye başlamışlardır. Talebelere başarı derecesi yüksek, ahlaklı olanlar ve ileride sosyal-siyasi bir ortamda olacaklarından dolayı görünüşlerine göre de seçilirlerdi. “*Enderun'a alınacakları zaman simaları kapı ağası huzurunda kıyafet ilmini bilir bir zata tetkik ettirilir, yüzlerinde sa'd ve meymenet görülenler mektebe alınır, şirret ve fesat görülenler alınmazdı.*” Enderun'da okuma yazma, Kuran okuma, ezberleme ve tecvit eğitimi verilirdi. Enderun'da birinci derecede İslam dini ve terbiyesi, ikinci derecede iyi geçinme usulleri, üçüncü derecede büyüklere hizmet yolları ve muaşeret (görgü kuralları) öğretilmekteydi. Aynı zamanda ata binme, ok atma, cirit oynama ve musiki gibi bir hüner veya sanat dalında eğitim de verilirdi. “*Sarayın mimarını, nakkaşını, ressamını, hattatını, kâtibini, imamını, müezzinini, müneccimini, müverrihini, şairini, âlimini, silahşorunu, hanendesini, sazandesini, nüktedanını, soytarısını*

¹⁹ Osman Ergin, a.g.e, 3-4. Cilt, s. 1085.

²⁰ http://www.istanbul.edu.tr/iktisat/fakulte_kurulus.php, Erişim Tarihi: 15.05.2012

²¹ Osman Ergin, a.g.e., 1. Cilt, s. 128.

²² Mehmet Oluç, a.g.e., s. 9

²³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 6.

Enderun yetiştirir hatta çok defa Türk Devletinin seraskerini, kazaskerini, sadrazamını, kaptanıderyasını, valilerini, elçilerini Enderun verirdi.” Enderun’dan hicrî 11. asırda birçok yönetici, hadis ve tefsir âlimi, mütercim, hattat, müezzin ve müzisyen yetişmiştir. Enderun’dan çıkanlar veziriazamlık, kaptan paşalık, yeniçeri ağalığı, eyalet valilikleri, sancak beylikleri gibi sarayın yüksek memuriyetlerine yerleştirilirdi. Hicrî 13. yüzyılın ortalarına kadar Enderun’dan 79 sadrazam, 3 şeyhülislam, 36 kaptanıderya yetişmiştir. Zamanın en yüksek mektebi ve saraya hizmet edecek şahısları yetiştirmek açısından da önemli bir terbiye müessesesi olan Enderun mektebinde birçok ilim ve marifet sahibi şahsın daha çok “seferli odasından”²⁴ yetiştiği ifade edilmektedir²⁵

Osman Ergin, Enderun’un orta bir mektep olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Diploma vermesi, belli bir amaca göre ve belirli bir programla eğitim vermesi ve eğitilenlerin sistemde alacakları görevlerin tanımlanması açısından yükseköğretim kurumu olarak kabul edilebilir. Bununla beraber öğretmenlik fonksiyonunun uzmanlık alanı olmaması ve akademik otoritesi tam olarak yapılanmadığından dolayı bir yüksek öğretim kurumu olma özelliği göstermemektedir.²⁷

Enderun’da “yönetim” konusunda etkili bir eğitim verildiği ve devleti idare edecek kadroların bu okuldan yetiştiği görülmektedir. Devletin yönetiminde etkili olan askerlik yöneticilerinin eğitiminin küçük yaşlarda başladığı, zamanın gerekli bilgileri ile birlikte işbaşında eğitim verildiği ve “yönetim pratiği-tekniki eğitimi” günün en iyi şartlarına göre yapıldığı bilinmektedir. Batı’da bugünkü yönetim ve organizasyon ilkelerinin gelişmesine katkı sağlayan bilgilerin bir kısmının kökeninin Türk askerî uygulamalarına dayanması ve bunların bazı devletler tarafından modellenmesi (İsveç ordusu), yönetim konusundaki eğitime verilen önemin bir kanıtıdır.²⁸ Devletin en önemli kademelerinde yer alacak kişilerin sevk ve idareyi en iyi şekilde öğrenmeleri için açılan bu okuldaki eğitim uygulamalarını derinlemesine araştırmak, “işletme bilimi” içindeki “yönetim” alanının gelişimine de katkı sağlayabilir. İşletme ile doğrudan alakalı olan “yönetim ve organizasyon” konusunun Osmanlı tarihindeki belki de en önemli örnek kurumu Enderun Mektebi olması hasebiyle, işletme ve

²⁴ Padişahın çamaşırlarına ve elbiselerine bakan ve padişahın sarığı, kavuğu, seccadesi hizmetini gören kişilerin ve ağalarının bulunduğu odadır. Sarayın melbusat (giysiler, elbiseler) ve mefruşat (ortamı döşemek için gerekli eşyalar) işlerinde bu oda halkı ve ağları sorumluydu. (Osman Ergin, a.g.e., 1. Cilt, s. 12.) Bu ifadelerde Seferli Odasında görev yapanların padişaha/yönetime yakın olmak/güvenini daha kolay kazanmak gibi bir imkana/ihtimale sahip oldukları ve bu yakınlıktan kaynaklanan “devlet yöneticisinin bizzat yanında uygulamalı yönetim eğitimine” tanıklık ederek kendilerini yetiştirmek için en uygun ortamı buldukları ve/veya değerlendirdikleri düşünülebilir.

²⁵ Osman Ergin, a.g.e., 1. Cilt, s. 11-17.

²⁶ Osman Ergin, a.g.e., 1. Cilt, s. 24.

²⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 20.

²⁸ Mehmet Oluç, a.g.e., s. 10.

yönetim alanında yapılacak tarihî çalışmalarda Enderun Mektebi ve üretmiş olduğu “yönetim” bilgisi daha detaylı bir şekilde incelenebilir.

DARÜLFÜNUN VE İŞLETME EĞİTİMİ

“Fenler Evi” anlamına gelen Darülfünun²⁹ kelime olarak ilk kez 1840’lı yılların ortalarında kullanılmaya başlamıştır. Ancak her türlü fennin okutulması amacıyla kurulan Darülfünun 1863 yılında açılabilmiştir. Darülfünunda okutulacak ders kitaplarının hazırlanması ve telif, tercüme eserler yazmak için 1851 yılında Encümen-i Daniş ve 1861 yılında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye gibi akademiler Darülfünunu bilimsel faaliyetler anlamında desteklemişlerdir.³⁰

Darülfünun birçok kez açılıp kapanmıştır. İlk açılışında (1863-1865) ders programında işletme ile ilgili hiçbir ders bulunmamaktadır.³¹ Fakat 1845-1865 yılları arasındaki çalışmalara bakıldığında Darülfünunun arkaplanında önemli yeri olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin bünyesinde verilen bazı derslerin işletme ile ilgili olduğu görülmektedir. Cemiyette “*Ekonomi Politik*” dersi verilmiş ve cemiyetin çıkarmış olduğu Mecmua-i Fünun dergisinde “*İlmi Servet (Ekonomi)*”, “*Şirketler*”, “*Ticaret*”, “*Bankalar*” konuları ile ilgili makaleler yayınlanmıştır. Niyazi Berkes’in ifadesiyle; “*Bu derginin sayfaları bugün bile ilgiyle okunacak yazılarla doludur.*” Bu durum Darülfünunda ders veren birçok hocayı bünyesinde bulunduran Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin verdiği derslerde ve çıkarmış olduğu Mecmua-i Fünun dergisinde ekonomi, girişimcilik ve ticaret içerikli konulara yer verdiğini göstermektedir.³² Darülfünunun ilk açılışındaki ders programında işletme veya iktisat konularına yer verilmesi de Darülfünunun arka planını ve omurgasını teşkil eden Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin muhtelif ilimlerin yanında ekonomi ve işletme ile ilgili konulara da yer verdiğini göstermektedir.

Darülfünunun ikinci açılışında (1869-1872), işletme ile ilgili olan tek ders 1869 yılı Ramazanın ikinci yarısında halka açık derslerden, Münif Efendi tarafından verilen “*Terakki-i Sanayi ve Menabi-i Servet (Sanayinin Gelişmesi ve Servet Kaynakları)*” dersidir.³³ 1870 yılında Darülfünunda okutulması planlanan dersler arasında işletme ile ilgili olarak; *İlm-i Servet* dersinin Sakızlı Ohannes Efendi tarafından ve *Usul-i Defteri* dersinin Münir Bey tarafından verileceği bilgisini içeren belge dikkati çekmektedir.³⁴ 1870 yılı Ramazan ayında Takvîm-i Vekâyi’deki

²⁹ Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2007, s. 236.

³⁰ Emre Dölen, a.g.e., s. 49-64.

³¹ Emre Dölen, a.g.e., s. 72.

³² Tefik Çavdar, “Mecmua-i Fünun Üzerine”, TODAİE, Amme İdaresi Dergisi, Haziran-1982, Cilt: 15, Sayı: 2, s: 84-98., Niyazi Berkes, a.g.e., s. 236.

³³ Emre Dölen, a.g.e., s. 96.

³⁴ Emre Dölen, a.g.e., s. 100.

ilanın konularına bakılarak 14 dersten 3'ünün işletme eğitimi ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu ilanda bu konularda ders verebilecek olanların Darülfünun'a başvurmaları istenmektedir. Bu derslerden **Terakkiyat-ı Ulûm ve Sanayi (Bilim ve Sanayinin Gelişmesi)** dersinin içeriği; Taksim-i Malumat-ı İnsaniye (İnsanlık Bilgisinin Bölüşümü), Tertib-i Fünûn, Son İcatlar, Matbaacılık, Harp Teknolojisi, Matematik, Ölçü ve Tartılar'dır. İşletme ile alakalı ikinci ders ise **İlm-i Servet** ve içeriği; Çalışmak, Banka, Kağıt Para, Ticaret, Makine ve Fabrika, Topluluklar ve Şirketler'dir. Son olarak **Hukuk** dersinin içeriğindeki İdare hukuku, Devletlerarası hukuk ve Deniz hukuku konuları, kamu yönetimi ve şirket yönetimi konularını içerdiğinden işletmenin yönetim boyutuyla ilgili bir ders olarak kabul edilebilir. Halka açık dersler için hazırlanan program modern bilim ve teknoloji konusundaki bilgileri aktarma çabalarını göstermekle beraber hukuk ve iktisat konusunda Avrupa'daki yeni gelişmelerin de tanıtılmasını hedeflemektedir. Ayrıca halka açık derslerin Darülfünun'un ders programından daha kapsamlı olduğu görülmektedir.³⁵

Üçüncü Darülfünun (1875-77) bünyesinde açılan Hukuk Mektebi'nde işletme ile ilgili dersler bulunmaktadır. *Osmanlı Ticaret Hukuku*³⁶ (2. Sınıf), *Sivil ve Ticarî Davalar* (3. Sınıf), *İdare Hukuku* (4. Sınıf) ve *Ekonomi Politik* (4. Sınıf) dersleri işletme ile ilgili dersler arasında gösterilebilir.³⁷ Yine Darülfünun içinde olup, kuruluşunda adı Mülkiye Mühendis Mektebi olan ve birinci yılın sonunda adı olarak Turuk ve Maabir Mektebi (Yollar ve Köprüler Okulu) olarak değiştirilen okula bağlı olarak kurulan Kondüktör Mektebi'nde ise, inşaat yol ve mimarlık çalışmalarında uygulanmak üzere işletme ile ilgili olarak "*Muhasebe*" dersi verildiği görülmektedir.³⁸

Üçüncü Darülfünun (Darülfünun-ı Sultani) kapandıktan sonra 1878 yılında Sadrazam Mehmet Sait Paşa (1838-1914) tarafından yazılan bir layihada "Her merkezi eyalette bir Darülfünun, bir Darülmualimîn, bir Ziraat, bir Turuk ve Maabir Mektebi, bir Senayii Nefise, bir Orman bir Ticaret Mektebi tesis olunacaktır." ifadeleri kullanılmıştır. Aynı layihada Darülfünun; sanayinin bütün şubeleri için mühendis, belediye mühendisleri, fabrika müdürleri ve fabrika rüesası (yöneticileri) yetiştirecek bir okul olarak tanımlanmaktadır.³⁹ Bu beklentiler doğrudan bir girişimcilik eğitimi verilmesi de yükseköğretim mezunu olan kişilerin yöneticilik

³⁵ Emre Dölen, a.g.e., s. 115-116.

³⁶ Gereklî ders kitaplarının çevirisi için Yanko Efendi başkanlığında bir tercüme heyeti kurulmuştur. Çevirisi yapılan kitaplardan biri de Ticaret hukuku dersinin kitabıdır. Kitap Nikolaki Efendi tarafından Fransızca'dan çevrilmiştir. (Dölen, a.g.e., s: 156)

³⁷ Emre Dölen, a.g.e., s. 143.

³⁸ Emre Dölen, a.g.e., s. 145-149.

³⁹ Osman Ergin, a.g.e., 3-4. Cilt, s. 1210-1211, Emre Dölen, a.g.e., s. 265.

yapabileceği konusunda bugün dahi olan inancın bir asır önce de var olduğunu bir kanıttır. Ders programları incelendiğinde ilim veya o zamanın tabiriyle yüksek ilmi ifade eden fünûnları tahsil eden kişilerin yönetici olmak için yeterli bir idarecilik donanımına sahip olamayacakları muhtemel görülmektedir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Darülfünunda değişiklikler olmuş, adı değişmiş, reformlar yapılmış ve yeni fakülteler eklenmiştir. Özellikle 1936 yılında kurulan İktisat Fakültesi'nde "İşletme İktisadi" derslerinin verilmeye başlamasıyla işletme eğitimi akademik bir boyut kazanmaya başlamıştır.

MUHASEBE OKULLARI VE İŞLETME EĞİTİMİ

Tarihte muhasebe uygulamalarına dair ilk belgeler Eski Mısır'da M.Ö. 3400 yıllarına aittir. Türk Devletlerinde muhasebe uygulamalarına dair ilk belgeler ise M.S. 600'lü yıllara aittir. Türklerle ilgili muhasebe tarihi çalışmaları üç dönemde (1. Dönem: 1071'e kadar olan dönem, 2. Dönem: 1071-1839 arasındaki dönem ve 3. Dönem 1839 Tanzimat'tan sonraki dönem) incelenmektedir.⁴⁰

Türkiye'de ilk muhasebe öğretim okulu 1836/1839 yılında açılan Bâb-ı Defterdârî Mektebi'dir.⁴¹ Maliye memurlarının eğitim gördüğü bir okul olan Bab-ı Defterdari mektebi başlangıçta bir okul niteliğinde değildi fakat Fazlı Paşa Sarayının bir odası bu memurların eğitimi için kullanılmaktaydı. Burada daha çok hesap tutma hakkında eğitim verilmekteydi. Tanzimat'tan sonra Maliye memurlarından olan kalem kâtipleri için Maliye Nezareti içinde dershane tarzında eğitim verildiği ve bu eğitimle memurların Fransızcaya vakıf oldukları ve *Fenn-i Cedid-i Defteri*'de kendilerini geliştirdikleri ifade edilmektedir. Bu dershane Maliye Nazırı Sadık Paşa zamanında açılmış ve *Usul-i Defteri* hocalığını da Maliye Nazırı olan Münir Bey yapmıştır. Münir Bey memurların ve hesap işleriyle uğraşan diğer kimselerin bu konudaki bilgilerini artırmak üzere *Usul-i Defteri*'yi yazmıştır. Münir Bey eserini Fransızca kaynaklardan yararlanarak yazmış ve eser ancak 1870 yılında basılabilmektedir. 1880 yılından itibaren de devlet kurumlarında çift taraflı muhasebe sistemine geçilmeye başlandığı zaman maliye ve hesap işleriyle uğraşan memurlar Münir Bey'in bu eserinden çok yararlanmışlardır. Yukarıdaki girişimler *Mekteb-i Fünûn-u Maliye ve Maliye Memurları Mekteplerinin ilk teşebbüslerinin son şekilleridir*.⁴²

⁴⁰ Oktay Güvemli, Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, 1. Cilt, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul, 1995, s. 10-17, 105.

⁴¹ Oktay Güvemli, Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, 2. Baskı, Cilt: 2, Süryay Sürekli Yayınlar, İstanbul, 2000, s: 473.

⁴² Osman Ergin, a.g.e., 1. Cilt, s. 74-76.

Yükseköğretimde muhasebe eğitiminin verildiği bir diğer okul olan Mekteb-i Fünûn-u Maliye 1878 yılında açılmıştır. Mektebin kuruluş sebebi “*muktedir ve malumat sahibi maliye memurları yetiştirmek*”tir. Mektepte, *büyük devletlerin maliye usulleri, vergileri, vergi kanunları, maliye teşkilatları, muhasebe-i umumiye kanunları, servet ve iktisat* derslerinin okutulacağı ifade edilmektedir. Bir kurs veya birkaç sınıftan oluşan mektep şeklinde mi olduğu, eğitmenlerin maaşları veya ders ücretleri konusunda tam bir bilgi edinilememiştir. Eski maliye memurlarının ifadelerine göre okulda “*ilm-i hesap*” “*muzaaf usulü üzere defter tutma*”, “*ilm-i servet*” (iktisat) ve “*usulü defteri*” dersleri okutulmuştur. İlmi servet dersinin, Divan-ı Muhasebat Müddeiumumîsi Sakızlı Ohannes Paşa tarafından, İlmi Hesap dersinin ise Menemenlizade Rifat Bey tarafından verildiği belirtilmektedir. Okul yaklaşık üç sene varlığını sürdürebilmiştir. Okulun kapanmasına, Divan-ı Muhasebat’ın şeklinin değiştirilmesi ve o sıralarda yükseköğretime başlayan Mülkiye Mektebi’nin; yukarıda adı geçen dersleri programına koyması, daha esaslı bir öğretim vermesi ve hatta Mekteb-i Fünunu Maliye’deki bazı hocalara da o dersleri verdirmesi sebep olarak gösterilebilir.⁴³

19. yüzyılda özellikle Tanzimat’tan sonraki dönemde Türkiye’de batılılaşma hareketlerinin etkisi ve devletin malî yapısının değişmesiyle muhasebe ile bilgilerin üretimi artmıştır. Muhasebe ile ilgili bilgilerin gelişiminin daha çok devletin öncülüğünde olduğu bir gerçektir. “Devlet muhasebesi” muhasebe uygulamalarına öncülük etse de işletme kavramının gelişmesi muhasebenin asıl uygulama ve gelişme alanını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca işletmeciliğin farklı alanlarda gelişmesi ihtisas muhasebelerinin de gelişimine katkı sağlamıştır.⁴⁴ İşletme Eğitimi açısından Bab-ı Defterdârî’nin önemi Mekteb-i Fünunu Maliye ve Maliye Memurları mekteplerinin temelini teşkil etmekle beraber modern anlamda muhasebeye dair ilk eğitimlerin verildiği yer olmasıdır. Özel sektörde olmasa da devlet bünyesinde muhasebe eğitiminin verilmesi bu alanda yazılı literatürün oluşmasına katkı sağlamıştır.

MÜLKİYE MEKTEBİ VE İŞLETME EĞİTİMİ

1859 yılında kurulan Mülkiye Mektebi’nin ders programları, özellikle Türkiye’de yönetim düşüncesinin Osmanlı’dan günümüze hem pratik hem de akademik anlamda gelişimini göstermesi açısından temel inceleme araçlarındandır. Bu konudaki en önemli başvuru kaynağı Ali Çankaya tarafından hazırlanan 8 ciltlik ansiklopedik bir eser olan *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyelilerdir*.⁴⁵

⁴³ Osman Ergin, a.g.e., 3-4. Cilt, s. 1082-1084.

⁴⁴ Oktay Güvemli, a.g.e., 1. Cilt, s. 11.

⁴⁵ Mustafa Altunok, Türkiye’de Kamu Yönetimi Düşüncesi-Tarihsel ve Disipliner Bağımlılık, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012, s. 187.

Mülkiye Mektebi hem yönetim düşüncesinin gelişimine sağladığı katkı hem de iş hayatına insan yetiştirilmesi açısından örnek gösterilebilecek bir okuldur. Asıl amacı devlet hizmetinde çalışacak bireyler yetiştirmek olan okulun ders programlarına 1877 yılından itibaren muhasebe dersleri eklenmiştir.⁴⁶ 1877 yılında öğrenim süresi 5 yıla çıkan ve tüzüğünde yükseköğrenim yaptıran bir okul olduğu açıkça beyan edilen Mülkiye Mektebi'nde Fransızca tahsili mecbur tutulmuştur. Yükseköğretim seviyesinde başlatılan ve 1877'de yeniden düzenlenilen programın genel idare mekanizmasını işletecek kişilerin yetişmesi için gerekli bilgileri içerdiğini söylemek mümkün değildir. 1871 yılında açılan Paris Siyasî İlimler Serbest Okulu'nun programı Mülkiye'nin programına göre çok daha ileri görüşle hazırlanmıştır. Bu yetersizliklerin farkına varılarak ders programlarında sonraki yıllarda birçok değişiklik yapılmış, programlar geliştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁷ 1913 yılında Mülkiye Mektebi programlarını Paris Siyasal Bilimler Okulu'ndan esinlenerek siyasî, idarî ve malî şubeler şeklinde yapılandırmıştır.⁴⁸

Mülkiye Mektebinde işletme ile ilgili dersler daha kurulduğu yıl olan 1859'dan itibaren vermeye başlamıştır. Başlangıçta iki yıllık bir eğitim veren Mülkiye'nin birinci sene gösterilen; "*Kavanin-i Ticaret ve Usul-i Defteri (Muhasebe)*" ve ikinci sene gösterilen; "*Usul-i İdare*" ve "*Ekonomi Politik (İstihsâl-i Servet ü Yesar-i Mülk ü Tebaa (Memleket ve Halkın Servet ve Zenginliğinin Elde Edilmesi)*" dersleri doğrudan işletme ile ilgili konulardan oluşmaktadır.⁴⁹ 1877 yılında yükseköğretim bünyesinde Mülkiye'nin ders programlarında işletme ile ilgili olarak 2. Sınıfta; "*Usul-i Defteri*", 4. Sınıfta; "*İlm-i Servet (Ekonomi)*", "*Maliye Dairelerinin Teşkilî Usulü ve Devlet Muhasebesi*", "*Usul-i İdare-i Umumiye (Genel İdare Hukuku)*" ve "*Hukuk-i Ticariye ve Muahadat-ı Ticaret (Ticaret Hukuku ve Ticaret Anlaşmaları)*", 5. Sınıfta; "*Usul-i İdare-i Umumiye*", "*Usul-i Maliye ve Varidat ve Takalif (Maliye İlmi ve Devlet Varidatı ve Vergiler)*", "*Maliye dairelerinin Teşkilatı ve Devlet Muhasebesi*", "*Sınaat ve Ticaret Coğrafyası (Sanayi ve Ticaret Coğrafyası)*" dersleri görülmektedir.⁵⁰ Ayrıca Mülkiye'de 1879 yılına kadar "*Medenî Memleketler İdaresi*", "*Yönetim İşleri*", "*Usul-i İdare-i Umumiye ve Yönetime Bağlı Şeyler*" başlıkları altında yönetim konularını içeren dersler verilmiştir. 1879 yılından itibaren de programa "*Usul-i İdare (Yönetim Metodolojisi)*" dersi girmiştir. Bu derse ilişkin

⁴⁶ Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken, a.g.e., s. 232.

⁴⁷ Ali Çankaya, a.g.e., s. 113, 115, 121.

⁴⁸ Mustafa Altunok, a.g.e., s. 183.

⁴⁹ Ali Çankaya, a.g.e., s. 53.

⁵⁰ Ali Çankaya, a.g.e., s. 119-121.

bilinen ilk kaynak 1884 yılında Sakızlı Ohannes Paşa'nın Mülkiye 4. Sınıf öğrencileri için hazırladığı ders notlarıdır.⁵¹

Mülkiye Mektebi ders programlarında sıkça kullanılan “İdare” kavramını içerisinde barındıran derslerle ilgili farklı görüşler vardır. Kimi araştırmacılar “idare” kavramını hukukî boyutuyla ele alınmış ve “idare hukuku” kapsamında değerlendirilmiştir. Bazı yazarlara göre “idare”, “yönetim”i çağrıştırmamakta iktisadî bir anlam olan “idare etmeyi (iktisatlı olmayı)” ifade etmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise “idare”, “yönetim” bilimini ifade eden bir kavramdır.⁵² 19. yüzyıl Osmanlı iktisat bilgisinin sözlüğünün kısmen klasik devir Osmanlı düşüncesinden kaynaklandığı⁵³ düşüncesinden hareketle “idare” kavramının daha çok idareli olmak, idare etmek gibi iktisadî bir anlam içerdiği fikri yürütülebilir. Fakat daha çok devlet mekanizmasında çalışmak üzere iş hayatı için “idareci” yetiştirmek gibi bir misyonu üstlenen Mülkiye’de “idare” içerikli derslerin “devlet yönetimi ve/veya şirket yönetimi” içerikli konulardan oluşması daha muhtemel görülmektedir. Bu bağlamda işletme eğitiminin “yönetim” alanına bakan yüzüne Mülkiye’nin büyük katkı sağladığı söylenebilir.

HAMİDİYE TİCARET MEKTEBİ VE İŞLETME EĞİTİMİ

Türkiye’de 18. Yüzyılın sonlarından itibaren devlet ve özel sektör için nitelikli eleman yetiştirme konuları gündeme gelmiş, bunun gerçekleştirilmesi için özellikle 19. yüzyılda çeşitli okullar açılmış ve 19. yüzyılın sonlarına doğru “İşletme eğitimi” açısından önemli bir eğitim kurumu açılmıştır. Bu okul “Hamidiye Ticaret Mektebi”dir. Birçok akademisyene ve yazara göre “Türkiye’de İşletme Eğitimi” söz konusu okulla başlamıştır.

“19. Yüzyılın ikinci yarısında açılan okullar içinde işletme eğitimi açısından en önemli olanı 1299 (Miladi:1883) yılında açılan Ticaret Mektebidir.”⁵⁴

“Türkiye’de ticaret ve iş dünyasına yönelik olarak verilen eğitimin tarihi 1883 yılında İstanbul’da kurulan Ticaret Mektebi’ne değin uzanmaktadır.”⁵⁵

“Türkiye’de işletme yönetimi eğitiminin tarihi Osmanlı İmparatorluğu dönemine değin uzanır. Yönetim eğitiminin başlangıcı 1882 tarihinde kurulan Yüksek Ticaret Okuluna dayandırılabilir.”⁵⁶

⁵¹ Nuray E. Keskin, “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, Sayı 2, Haziran 2006, s. 5.

⁵² Mustafa Altunok, a.g.e., s. 189-190.

⁵³ İlber Ortaylı, Osmanlılarda İlk Telif İktisat El Yazması, Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı:46’1, Ekim-Kasım, 1983, s. 38.

⁵⁴ Oktay Güvemli, İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi, Avcıol Basım Yayın, Birinci Baskı, İstanbul, 2003. s.105-106.

⁵⁵ Behlül Üsdiken, a.g.e., s. 120.

*“Hamidiye Ticaret Okulu Türkiye’de bilinen ilk ticaret okuludur. Bu okulun açılışı ise Mesleki ve Teknik Öğretim tarihimiz bakımından önemli bir olaydır.”*⁵⁷

Aşağıdaki cümleler Türkiye’de işletme eğitiminin 19. Yüzyılda ve daha öncesinde açılan okulların hangisinde daha yoğun olduğunu ve bugünkü işletme eğitimi anlayışına daha yakın bir çizgide olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir.

*“Yönetici yetiştiren Enderun mektebinde ve medreselerde işletmecilik konularına yer verilmemiş, Devlet idaresi için gerekli olan bilgiler programlarında yer almıştır. 19. Asırda Enderun, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (Siyasal Bilgiler Fakültesi) haline getirilmiş fakat programlarında yine işletmecilik konularına yer verilmemiştir. Bu yüzyılda ticaret hayatının gelişmesiyle ihtiyaç duyulan personeli yetiştirmek üzere, 1882’de Hamidiye Ticaret Mektebi (şimdiki İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi) açılmıştır. Bu okulun A.B.D.’deki işletmecilik okulundan bir yıl sonra açılması ilginçtir.”*⁵⁸

Bu okulun önemi; öncelikle işletme ve işletmenin alt dallarında okuyan, teorik ve/veya uygulamaya dönük çalışanların büyük bir kısmına yönelik eğitimi başlatan bir kurum olmasından ve bu kişilerin söz konusu okulda veya benzer okullarda okumalarından gelmektedir. Okulun farklılığıyla gelen önemi ise; açıldığı dönem olan 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ndeki diğer okulların devlete yönelik eleman yetiştirmeyi gaye edinmeleri, bu okulun ise *özel sektöre girişimci veya eleman yetiştirmeyi maksat yapmış ilk yüksekokul* özelliğine sahip olmasıdır.⁵⁹

Ticaret Mektebi’nin ilk açılış girişimi 1861’dedir. Bu yıla ait olan bir ilanda Ticarethane Dairesinde devlet eliyle bir Ticaret Mektebi açılacağına ve *“tahsil-i fenn-i ticaret etmek (ticaret ilimini öğrenmek)”* isteyenlerin bu okula başvurmaları için ne yapmaları gerektiğine dair bilgiler vardır. Ticaret mektebinin Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve dördüncü girişimde açılmasının sebepleri çoktur. Eğitim tarihçisi Osman Ergin’e göre *“Hiçbir mektebin açılışı bununki kadar kararsız ve zor olmamıştır.”* Mektebin geç açılmasının sebeplerinden belki de en önemlisi devletin ve halkın sanat ve ticarete bakışı ve zihniyet yapısıdır. *“Bunun sebepleri: Henüz yazılamamış olan Osmanlı içtimai ve ticari tarihinin*

⁵⁶ A.Selami Sargut, “Türkiye’de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı:1, Eskişehir, Nisan 2009, s.51.

⁵⁷ Kamil Su, “Hamidiye Ticaret Okulu”, Mesleki ve Teknik Öğretim, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., Yıl: 12, Sayı: 137, Ankara, Temmuz 1964, s.7.

⁵⁸ Nuri Uman, “İşletmecilik Eğitimi ve Türkiye’deki Durum”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı:44, 1976, s. 12.

⁵⁹ Oktay Güvemli, a.g.e., 2003, s. 106.

sayfaları arasında gizlenmiştir. Bunu Osmanlı Türk'ünün içtimai hayatında, halkın ve hükümetin sanat ve ticaret telakkisi suretinde aramak ve bulmak lazımgelir.”⁶⁰

Ticaret Mektebinin ilk açılışındaki programında; “Ticarî ve Malî Hesap”, “Ticarî Maddeler ve Özellikle Büyük Devlet Ülkelerinin Ürünleri”, “Ticarî Coğrafya ve Özellikle Rumeli ve Anadolu'ya Tatbiki”, “Basit Usul ve Çift Taraflı Usule Göre Defter Tutmak”, “İktisat”, “Fen ve Kimyanın Sanayiye Tatbiki Hakkında Bilgiler”, “Ticaret Üzerine Türkçe-Rumca, Fransızca, Arapça, İtalyanca ve İngilizce Yazma ve Konuşma”, “Hukuka Giriş ve Özellikle Deniz ve Ticaret Hukukuna Giriş”, “Başkentin Büyük Sınâi ve Malî Kurumlar Bilgilerinin Derslere Tatbiki” dersleri bulunmaktadır.⁶¹

Yükseköğretim iddiası zaman içerisinde kuvvetlenen ve ismi de değişikliklere uğrayan okulda bugünün ifadeleriyle ticaret bilgisi, ticarî coğrafya, ticaret tarihi, ticarî yazışmalar, ticaretgâh idaresi, ticari hesap, muhasebe ve iktisat dersleri verilmiştir. 2. Meşrutiyet'ten sonra bankacılık ve istatistik dersleri eklendiği ve muhasebe derslerinin arttığı, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ise de iktisat derslerinin arttığı ve bu dersler arasında “*ticarî iktisat*” adında bir dersin olduğu da görülmektedir. Ticaret Mektebinde verilen eğitim, 1900'lü yıllardan itibaren özellikle muhasebe konusunda önemli bir yazın birikimini vücuda getirmiştir. Hem bu okulun öğretmenleri tarafından hem de okul dışındaki yazarlarca kaleme alınan muhasebe kitaplarında önemli bir Fransız etkisi söz konusudur. Kitapların içindeki Fransızcadan çeviriler önemli bir yer tutmakta ve yayınlanan eserler de temelde Fransızca kaynaklara dayanmaktadır. Muhasebe dışındaki az da olsa makale ve kitaplar yazılmıştır. Ticaret Mektebi kaynaklı ve/veya dışarıdan kaynaklı, örnek olarak bankacılık konusunda yayınlar yapılmıştır. *Taylorizm*'le ilgili makaleler yayınlanmıştır. Casson gibi *popüler iş hayatı* yazarlarının çok sayıda kitabı Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.⁶²

SONUÇ

Türkiye'de yükseköğretimin kökenleri sadece 19. yüzyıla sınırlanmamaktadır. Osmanlı'da klasik dönemdeki eğitim kurumları olan Medreseler ve Enderun Mektebi zamanın şartlarına uygun olarak eğitim verme düzeyindeydi. Osmanlı medreseleri ile Avrupa Üniversitelerinin yönetsel anlamda farklılıkları olsa da akademik yapılanma açısından

⁶⁰ Osman Ergin, a.g.e., 3-4. Cilt, s. 1131-1135.

⁶¹ Birinci Tertip Düstur, 1. Cilt, 4. Zeyl, 1302: 97-107.

⁶² Mehmet Erçek ve Behlül Üsdiken, a.g.e., s. 231-233.

benzerlikleri de bulunmaktaydı.⁶³ 19. yüzyıla gelindiğinde Batılı tarzda açılan okullar devletin eski günlerini yakalamak arzusunun bir ürünü olarak ortaya çıkmışlar ve bu dönüşümü Batıyı modelleyerek elde etme düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Devletin ürettiği yükseköğretim mekanizmalarının çoğu özellikle 19. yüzyıl için Fransa kaynaklıdır. İşletme eğitiminin verildiği yükseköğretim kurumlarının çoğunda Fransızca mecburî tutulmuş ve muhasebe ile ilgili kitapların çoğu Fransızcadan Türkçeye çevrilerek başlangıçta ciddi anlamda yazılı bir literatür transferi gerçekleştirilmiştir. Ticaretin ve girişimciliğin daha çok devlet eliyle yapıldığı 19. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik hayatında doğrudan veya dolaylı olarak bireysel/toplumsal girişimciliğin özendirilmesine yönelik gerçekleştirilen yükseköğretim çabalarının bir sonucu olarak açılan Hamidiye Ticaret Mektebi için maarif tarihçisi Osman Ergin “en zor açılan okul” tabiri kullanılmaktadır. Bu yorumdan hareketle toplumun ticaretin ve/veya işletmeciliğin eğitim yoluyla öğrenilebileceğine sıcak bakmayan fakat memuriyeti, sivil veya askerî bürokratlığı yüzyıllar boyunca ve 19. yüzyılda da el üstünde tutan bir yapıda olduğunu söylenebilir. Ticaret Mektebi’nden 1896 yılında mezun olan 14/15 kişinin toplu halde devlette memur olmak için dilekçe vermelerinden hareketle ve Osman Erginin ifadeleriyle 19. yüzyıl sonlarında yükseköğretim düzeyinde *işletmecilik/girişimcilik* eğitimi alan kişilere yönelik durumun fotoğrafı bir nebze görülebilir.⁶⁴ “*Halbuki buradan çıkanlar memur olmayacaklar, tüccar olacaklar ve Türk ticaretini simsarların, komisyoncuların elinden kurtaracaklardı: Maksat ve gaye bu idi. İşte görülüyor ki bunlar da hükümet kapılarına koştu. İçlerinden yalnız Kemal Ömer Bey bu yola gitmedi. Önce Vezneciler’de bir tuhafiyeci dükkanı açtı sonra Sultanhamamı’na ve piyasa mahalline indi. Fakat en sonunda soluğu memuriyette aldı ve İstanbul Belediyesi İktisat Müdürlüğünde bulundu. Oradan hayata veda eyledi.*”

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin bireyin girişimciliğinden çok devletin girişimciliği ile iş hayatını tanzim ettiği düşünülürse toplumdan da benzeri ve/veya olası tepkilerin gelmesi yani girişimcilik-ticaret yapmak vb. risk içeren meslek veya görevlerden uzak kalma gibi bir tutum beklenebilir. Yükseköğretim düzeyinde Mülkiye’nin ve Hamidiye Ticaret Mektebi’nin geçmişleri 130-135 seneye ulaşmıştır. Günümüz “Kamu Yönetimi” ve “İşletme” öğrencilerinin veya genel ifadeyle İktisadî ve İdarî Bilimlerden mezun olan öğrencilerin de gelecek beklentilerinin risklerle dolu ticaret hayatına mı yoksa risksiz bir memuriyet hayatına mı yönelme eğilimi içinde oldukları sorusunun net cevabını almak ve geçmişle bugünü karşılaştırmak, meseleye tarihsel bakış açısı içinde çok nitelikli ve bilimsel bir tablo kazandıracaktır.

⁶³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 18.

⁶⁴ Osman Ergin, a.g.e. 3-4. Cilt, s. 1143-1144.

KAYNAKÇA

- ALTUNOK M., *Türkiye’de Kamu Yönetimi Düşüncesi-Tarihsel ve Disipliner Bağımlılık*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.
- ARSLAN F., *Encümen-i Daniş ve Osmanlı Aydınlanması*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2009, Cilt: 6, Sayı: 11.
- AYDIN V., *Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Yıl: 2003, Cilt: 8, Sayı: 1.
- BERKES N., *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2007.
- Birinci Tertip Düstur*, 1. Cilt, 4. Zeyl, 1302: 97-107.
- ÇANKAYA, A., *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968,1969.
- ÇAVDAR T., *Mecmua-i Fünun Üzerine*, TODAİE, Amme İdaresi Dergisi, Haziran-1982, Cilt: 15, Sayı: 2, s: 84-98., Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2007.
- DÖLEN, E., *Türkiye Üniversite Tarihi, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922*, 1. Cilt İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2009.
- ERÇEK, M. Ve ÜSDİKEN, B., “*İşletme İktisadı: Türkiye’de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü*”, Prof. Dr. Haydar Kazgan’a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panaroması, Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- ERGİN O., *Türk Maarif Tarihi*, 1. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGİN O., *Türk Maarif Tarihi*, 3. ve 4. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- GÜRÜZ, K., *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim, Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, ÖSYM Yayınları, 2001-4, Ankara, 2001.
- GÜVEMLİ O., *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi*, Avcıol Basım Yayın, Birinci Baskı, İstanbul, 2003.
- GÜVEMLİ O., *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, 1. Cilt, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul, 1995.
- GÜVEMLİ O., *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, 2. Baskı, Cilt: 2, Süryay Sürekli Yayınlar, İstanbul, 2000.
- KARAÇAVUŞ A., *Richard L. Chambers’in ‘The Encümen-i Danis and Ottoman Modernization’ adlı Makalesinin Değerlendirme ve Çevirisi*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: IX, Sayı 2, İzmir, 2009.

- KESKİN N. E., *Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, Sayı 2, Haziran 2006.
- KOÇ M., *Ahlâk-ı Alâî-Kınalızade Ali Çelebi*, Klasik yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2007.
- OLUÇ, M., *Türkiye’de İşletmecilik Öğretiminin Tarihçesi*, Sevk ve İdare Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 63, Kasım 1973.
- ORMAN S., *İlm-i Tedbir-i Menzil Oikonomia ve İktisat*, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ezel Erverdi (Proje ve Yayın Sorumlusu), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, 1. Cilt, Ankara, Aralık 1992. (http://www.athgm.gov.tr/upload/mce/eskisite/files/kutuphane_11_sosyokulturel_degisme_surecinde_turk_ailesi__1.pdf, Erişim Tarihi: 10-07-2012)
- ORTAYLI, İ., *Osmanlılarda İlk Telif İktisat El Yazması*, Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı:46’1, Ekim-Kasım, 1983.
- ÖZ-ALP Ş., *Yeni Gelişmeler Karşısında İşletme Yöneticileri ve İşletmecilik Eğitimi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- SARGUT, A. S., *Türkiye’de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı:1, Eskişehir, Nisan 2009.
- SU, K., *Hamidiye Ticaret Okulu, Mesleki ve Teknik Öğretim*, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., Yıl: 12, Sayı: 137, Ankara, Temmuz 1964.
- TEKELİ, İ. VE İLKİN, S., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1999.
- UMAN N., *İşletmecilik Eğitimi ve Türkiye’deki Durum*, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı:44, 1976.
- UNAN, F., *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- ÜSDİKEN, B., *Türkiyede İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi 1930-1950*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yayın Tarihi: 2003 Sayı: 1 Cilt: 58.
- YILMAZ Ö., *İşletme Mezunlarının İş Hayatındaki Yeri ve İşletme Eğitimi Arasındaki İlişkinin Analizi: 1000 Büyük Sanayi Kuruluşunun İşletme Mezunlarından Beklentileri Üzerine Araştırma*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008.
- http://www.istanbul.edu.tr/iktisat/fakulte_kurulus.php, Erişim Tarihi: 15.05.2012.